

njuta länge av utsmyckningarna i bildform. En eloge här till bildredaktören Susanna Mälarstedt. Boken är också försedd med ett register som gör det lätt att hitta platser och konstnärer.

Birgitta Svensson, Lund

Bo G. Erikson, Oscar Eklund, Bengt Varenius: *Expedition Vanadis. En etnografisk världsomsegling 1883–1885*. Bokförlaget Stolpe, Stockholm 2021. 222 s., ill. ISBN 978-91-8906-901-5.

Den här på många sätt imponerande boken kan sägas ha två huvudpersoner: fältarkeologen, etnografen, forskningsresanden och museimannen Hjalmar Stolpe och den betydligt mindre välkände fotografen Oscar Ekholm. Det är dessa två personer, och det text- och bildmässiga arkivmaterial som de har lämnat till eftervärlden, som utgör verkets både kärna och raison d'être.

Med noga redovisade färdvägar och anhalter följer historikern Bo G. Erikson tätt i spåren av den omtalade Vanadisexpeditionen (1883–1885). Men mellan pärmar på den omfångsrika volymen finns också ett utökat persongalleri bestående av i första hand befälhavaren ombord, kommandören Otto Lagerberg, samt prins Oscar. Till detta kommer även en något mer diffus skara av underofficerare, en skeppspräst, som retar gallfeber på Stolpe, samt en övrig besättning som stundvis glimtar fram i enskilda observationer och beskrivningar. Flertalet av boksidorna ägnas emellertid åt de olika miljöer, byggnader och människor som fastnat på fotografens lins.

Överhuvudtaget är det generösa och väl återgivna bildmaterialet en av bokens stora tillgångar. Att tillgängliggöra dessa fotografier, och samtidigt lyfta upp fotografen Oscar Eklund ur glömskans brunn, måste ses som en välkommen kulturgärning. Det betyder inte

att de snart hundrafemtio år gamla bilderna alltid är lätta att ta till sig. Ibland blir kameran problematiskt närgången, som när Eklund på Stolpes uppdrag avbildar företrädesvis nakna kvinnor som representanter för de olika folkslag han möter, och i expeditionens början också mäter.

I takt med att världsomseglingen fortsätter utvecklas det hela till något av ett mörkt kammerspel mellan två starka personligheter. Kommendören Lagerberg och Stolpe drar nämligen långtifrån jämnt. Stolpe uppfattar Vanadisexpeditionens vetenskapliga uppdrag som närmast systematiskt motarbetat av befälhavaren. De fjärran resmålen avverkas i rask takt och enligt Stolpe nästan alltid utan någon som helst hänsyn till insamlandets praktiska realiteter. Till råga på allt förvägrar Lagerberg Stolpe att förvara de etnografiska samlingarna ombord, vilket framtingar tidsödande och krångliga transporter från de olika hamnar som *Vanadis* anlöper.

Det myckna personliga arkivmaterial som Erikson haft tillgång till, med bland annat Hjalmar Stolpes omfattande korrespondens med hustrun Emma, gör att läsaren kommer dramat nära. Ur Stolpes perspektiv saknar den inpiskade befälhavaren all förståelse för vad det vetenskapliga uppdraget går ut på och kräver. Konflikten sätter samtidigt fingret på expeditionen som sådan. För vad gick världsomseglingen egentligen ut på?

I grund och botten, framhåller Erikson, var resans syfte tredelat. Ångfregatten *Vanadis*, som stod färdig 1861, var något av flottans stolthet. Ett uttalat syfte var därför att besättningen skulle drillas i militärt sjömanskap vid en tid då en ny konflikt med Ryssland inte tedde sig osannolik. För det andra skulle världsomsegglaren agera spjutspets för svensk-norsk handel i områden där man ännu så länge var svagt representerad, ergo plats på scen för prins Oscar. Den senares kungliga börd var ägnad att öppna upp dörrar och underlätta framtida handelskontakter. Men till de militära och diplomatiska uppdragen ska även läg-

gas ett vetenskapligt sådant med upphov i den svenska Vetenskapsakademien. Detta bestod framförallt av ett etnografiskt utforskande av de främmande miljöer och folkslag som kunde påträffas under den långa resan.

Den etnografiska disciplinen stod ännu i sin linda och den tidigare fältarkeologen Stolpe hade framgångsrikt lyckats profilera sig som en ledande kännare inom vad som skulle kunna beskrivas som evolutionär ornamentik, det vill säga idén att dekorering av olika objekt överallt följde samma stegvisa och lagbundna process. Efter en serie utgrävningar, bland annat på Björkö (Birka) hade han också en gedigen erfarenhet av att utforska och dokumentera äldre gravar.

Både egna meriter och goda kontakter med kungahuset gjorde att Stolpe blev föreslagen som världsomseglingens medföljande etnograf. Stolpe, som själv var fotointresserad, tog sedan det framsynta beslutet att inkludera en egen fotograf på resan. I det hade han dessutom god uppbackning från vetenskaps-samhället. Fotografen var en användbar resurs som kunde användas till att ta bilder på miljöer, byggnader, föremål och människor. Valet föll på den unge Oscar Eklund som hade tillägnat sig den då nya tekniken med torrplåtar, vilket avsevärt förenklade den fotografiska processen.

Det vetenskapliga uppdraget knöt i vissa delar an till den fysiska antropologi som vid denna tid var djupt engagerad i föreställningen om olika mänskliga raser och deras relativa avstånd till en tänkt primitiv urform. Stolpe hade därför fått noggranna instruktioner att, förutom fotografier av helst nakna kroppar, även ta ett fyrtiotal mått på individer som kunde uppfattas som tillhöriga olika främmande folkslag.

Stolpe menade dock att den kranimeter, avsedd för skallmätning, som han hade till sitt förfogande var undermålig. Dessutom gjorde de många mätpunkterna arbetet oerhört tidskrävande, något som inverkade menligt på den redan begränsade tidrymd han hade till

sitt förfogande på varje plats. Som Erikson visar överger Stolpe snart det besvärliga och tidsödande mätningSUPPDRAGET. Istället riktar han, också det i tidens anda, sin kraft mot ett mer handfast insamlande av skelett, mumifierade kroppar och mer eller mindre intakta skallar. Även det ingick i hans uppdrag från Vetenskapsakademien.

I snart sagt varje hamn som *Vanadis* anlöper under resan är Hjalmar Stolpe och Oscar Eklund ute från arla morgonstund till sena kvällstimmar. Med hjälp av i första hand Stolpes egna bevarade notisböcker skriver Erikson fram en nästan manisk energi där de två delar sin tid mellan utforskningar av gravar, byggnader, folkliv och utbudet på eventuella lokala museer. Vad som lyser igenom i dessa anteckningar är Stolpes stora intresse för det dagliga livet och de många vardagliga saker han finner hos de människor han möter. Det är sällan praktföremålen som väcker samlarens habegär, utan mestadels rör det sig om enkla föremål ämnade för sådant som jakt, fiske, hantverk och matberedning.

En förklaring är att Stolpe lider av notoriskt dålig ekonomi. De tillgängliga medlen för inköp är redan från början snålt tilltagna och den insamlade etnografen tvingas därför till ständiga prioriteringar. De kontinuerliga transporterna av nedpackade föremål tär också på den redan ansträngda kassan. Samtidigt är många av de till synes enkla föremålen, som arbetsredskap, kläder och krukor, tacksamma objekt för det dekorativa studium som utgör en strukturerande underström i samlandet. Men viktigast är nog att Stolpe faktiskt var intresserad av att dokumentera just vardagslivet hos de människor han uppfattade som förvisso främmande, och ibland även civilisatoriskt ofullgångna, men inte per definition underlägsna.

Under loppet av expeditionen samlar Stolpe in närmare 10 000 etnografiska föremål medan Eklunds fotografiska arbete resulterar i 700 glasplåtar. Sammantaget var det en anmärkningsvärd prestation som blev

underlag för såväl en mycket uppskattad utställning vid hemkomsten – arrangerad av Stolpe själv i Arvfurstens palats – som utgångspunkt för den etnografiska avdelning på Naturhistoriska riksmuseet som öppnade i Stockholm år 1900, med Stolpe som dess förste föreståndare.

Omkring 3 000 av de nämnda posterna kommer från en tre månader lång session i Indien. I december 1884 har Stolpe slutligen fått nog av både det instängda livet ombord och de dåliga villkoren för insamling och dokumentation. När *Vanadis* angör Calcutta hoppar han och Eklund därför helt sonika av den sjöburna expeditionen och fortsätter på en mer landbaserad kurs. Efter ytterligare några veckor är Stolpe helt ensam, något den ibland socialt utmattade etnografen inte verkar beklaga. Eklund återvänder till *Vanadis* och följer med fartyget på återresan till Stockholm.

Bokens svartvita fotografier lockar ofta till begrundan. Men det riktiga fotografiska materialet rymmer också en annan slags nycklar än de av Eklund och Stolpe avsedda. Det som fastnat på plåtarna är nämligen inte bara de avsedda objekten, utan också teknikens begränsningar. För ett lyckat resultat krävde tidens kameror absolut orörlighet från motiven. Ofrivilligt fångar fotografen av det skälet ibland ögonblicket som det faktiskt tedde sig i stunden. Barnens suddiga ansikten och kroppar i för övrigt skarpa avbildningar visar på deras fysiska otålighet under det utdragna fotograferandet. Samma sak gäller för de många djur som bokstavligt talat flimrar förbi i bilderna. Och omvänt är de fotografier som verkar avbilda människor eller fordon stadda i rörelse tvärtom noga arrangerade situationer av absolut stillhet. På så vis ger det bevarade

materialet en fascinerande inblick i villkoren för tidens tekniska apparatur och dess förmåga att återge det autentiska ögonblicket.

Bildmaterialet har på goda grunder getts en central roll i boken, bland annat anger omslaget både Bo G. Erikson, Oscar Eklund och Bengt Wanselius (bildredaktör) som bokens tre upphovsmän. Och *Expedition Vanadis* är på sätt och vis skriven som en äreräddning av dels fotografen Eklund, dels etnografen och fältarkeologen Stolpe. Den förre får genom framställningen sin rättmätiga plats i den svenska fotohistorien, medan den senare med Eriksons hjälp skuddar bort lite av det moraliska damm som lagt sig på gestalten som en följd av dennes väldokumenterade framfart bland gravarna på avlägsna begravningsplatser.

Trots att Stolpes intresse för olika varianter av mänskliga kvarlevor är ett tämligen frekvent inslag under Vanadisexpeditionen står det klart att det knappast utgjorde ett huvudnummer i insamlandet. Det hindrar inte att denna sida av både Stolpes, och andra med honom samtida resenärers, verksamhet på området har rönt stor uppmärksamhet såväl inom som utom de akademiska disciplinerna. Men det är alltså inte på den här typen av frågor som Eriksson har valt att lägga sitt krut. Den som till äventyrs letar efter ett mer elaborerat kritiskt perspektiv på Vanadisexpeditionen och dess idéhistoriska rötter får därför söka sig till andra källor. Två förslag till vidare läsning kan vara konstvetaren Åsa Bharathi Larssons *Colonizing Fever. Race and Media Cultures in Late Nineteenth-Century Sweden* (2016) och Olof Ljungströms *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (2003).

Simon Ekström, Stockholm